

Studying the Reflection of common Rituals in the 9th Century AH in the Nezam Qari Shirazi's Koliyat

Sedigheh Parvizinia

PhD in History of Iran after Islam. History Department, Faculty of Literature and Humanities,
Shiraz University. Shiraz, Iran
sedighehparvizinia@gmail.com

Abstract

Literary works are one of the most important sources for understanding Iranian culture and civilization. Nezam Qari Shirazi was one of the satirical poets and writers of the second half of the 9th century. His book Koliyat is an important source for understanding Iranian clothing and culture. While describing clothes and textiles, Nezam Qari also presented a picture of the culture, rituals, and social customs of Iranians, which is useful in cultural and social studies. The present study, using a descriptive-analytical method and using library resources, examines the reflection of the rituals of the people of the time in the book Nezam Qari's Koliyat. The question of this research is what knowledge exists in Nezam Ghari's book that can be used to understand the rituals and cultural conditions of Iran in the ninth century AH. In this research, the ritual information of Nezam Qari's book regarding clothing, Islamic customs, cleanliness, holidays, folk beliefs, martial etiquette, court customs, etc. has been examined. The findings of this research show that the unique information of Nezam Qari's book on rituals, cultural and social customs makes this literary work a valuable resource for researchers in the field of Iranian cultural and social history studies, especially in the field of ritual literature in the ninth century AH.

Keywords: Nezam Qari's Koliyat, clothing and textiles, Customs and Traditions, rituals, Shiraz.

1. Introduction

Literature is formed and evolves over time. For this reason, the works of poets and writers reflect political, social, cultural, and economic events like a mirror. On the other hand, historians have often focused on describing political and military events and have not paid much attention to the rituals and customs of society. Therefore, to understand the history of social issues correctly and comprehensively, one must refer to literary works. Shiraz, the capital of Fars province, has always been one of the scientific, literary, and cultural centers of Iran. Many poets and writers lived in this city in the 9th century AH.

Nezam Qari Shirazi's book "Koliyat" is one of the important literary works that was written in a satirical style in Shiraz in the 9th century AH. The topic of this book is about clothing and textiles. One of the unique features of Nezam Qari's book is its sociological and anthropological information. This book reflects the culture, rituals, and customs of Iranians. The information Nezam Qari's book has received little attention from researchers, especially in the field of ritual literature studies. Therefore, the importance of this book in

understanding the cultural and social rituals and customs of Iranians should be considered. The question of this research is how the common rituals of Iranians are reflected in the book *Koliyat Nezam Qari Shirazi* in the 9th century AH.

2. Research Method

This research, using library resources and based on the descriptive-analytical method, has examined the common rituals of Iranians in the ninth century AH in *Nezam Qari's* book. In this method, first, information about political, social, cultural, military, etc. issues in the book "*Koliyat Nezam Qari*" was identified. Then, the relevance and attention of this information to ritual issues was examined. After identification, the various ritual materials in *Nezam Qari Shirazi's* book "*Koliyat*", were categorized and organized under the headings of customs and rituals in the areas of clothing, cleanliness, Nowruz, marriage, religion, Sufism, warfare, courtship, etc. Finally, the organized information has been evaluated and analyzed.

3. Results

The subject of *Koliyat's* *Nezam Qari* is the satirical description of clothing and textiles. Therefore, etiquette related to clothing and dressing is common in it. One of the customs and rituals related to clothing was the use of astronomical tables and tools such as the Zij and astrolabe to determine the appropriate time to wear new clothes (*Nezam Qari*, 2012: 79). The use of fragrant materials and plants to perfume the body and clothing was part of the common culture and rituals of Iranians in the ninth century (*ibid*: 148, 171, 172, 245, 344).

The bathhouse is one of the important social and ritual places mentioned by *Nezam Qari*. One of the topics that *Nezam Qari* addressed is the cleanliness of the body and clothing, which reflects the importance of this issue in the culture of the people of his time (*ibid*: 45, 67, 310-315). *Nowruz* is the most important and widespread national ritual of the Iranians. *Nezam Qari* has spoken about this Iranian celebration and the custom of wearing new clothes on it (*ibid*: 43, 180), which indicates the importance of this national ritual to the public in the 9th century AH. The customs and rituals associated with marriage are an important part of the culture of any society. *Nezam Qari* has made many references to these rituals (*ibid*: 14, 110, 179, 335, 336, 354).

Islamic rituals, rules, and beliefs were very influential in the culture of the people of *Nezam Qari's* time. One of the most important practical rules of Islam was the obligation of prayer. *Nezam Qari* has repeatedly mentioned prayer, places, and related topics, such as the mosque (*ibid*: 38, 82, 157, 327). One of the important places in Shiraz that had a ritual use was the *Musalla*. *Nezam Qari* has mentioned its funerary, religious, and recreational uses in his works (*ibid*: 55, 294, 422).

One of the ritual topics that *Nezam Qari* refers to a lot is burial customs (*ibid*: 294-303). During the *Nezam Qari* era, the Islamic holidays of *Fiter* and *Qorban* were celebrated, and wearing new clothes was a custom (*ibid*: 127, 329). *Nezam Qari* refers to the ritual and custom of praying for rain (*ibid*: 49). One of the characteristics of *Nezam Qari's* book is its moral advice. Much of this advice is derived from Islam and the moral values of society (*ibid*: 101, 182, 191, 346).

Nezam Qari has mentioned some of the customs and rituals of Sufism, such as *Sama* (*ibid*: 342). Martial and court rituals are other topics in *Nezam Qari's* book (*ibid*: 207-219, 260).

Belief in fortune telling, magic and the evil eye are other topics in Nezam Qari's book (ibid: 85, 99, 133).

4. Discussion and Conclusion

There is unique knowledge about the culture and rituals of Iranians in the 9th century AH in Nezam Qari's book. In general, the contents of Nezam Qari's book can be divided into two categories. The first category is information related to clothing and textiles, and the other category is knowledge that reflects the social and cultural situation. One of the important features of Nezam Qari's book is its reflection of national and Islamic rituals. The Nowruz ritual, marriage rituals, and religious rituals of Islam feature prominently in Nezam Qari's book. When describing the customs and rituals of clothing and textiles, Nezam Qari refers to many of the moral values and vices of his time. His information reveals the social and ritual functions of the bath. Nezam Qari also mentioned some of the traditions of warfare and government.

Based on the results of this study, Nezam Qari's book "Koliyat" is a unique example of the reflection of the customs and rituals of society in the poetry and literature of the time. Given the paucity of social and cultural information in historical sources, this book greatly helps to clarify the state of rituals and customs in Iran in the ninth century AH. Nezam Qari's book is not just a reflection of the lives of people from the affluent classes, and this is one of the unique characteristics of this work.

بررسی بازتاب آیین‌های رایج در قرن نهم هجری در کلیات نظام قاری شیرازی

صدیقه پرویزی نیا

دانش آموخته دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، بخش تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران
sedighehparvizi@gmail.com

چکیده

آثار ادبی یکی از مهم‌ترین منابع برای شناخت فرهنگ و تمدن ایرانیان است. نظام قاری شیرازی از شاعران و نویسندگان طنزپرداز نیمه دوم قرن نهم ه.ق است. کتاب کلیات او یکی از منابع مهم برای شناخت پوشش و فرهنگ ایرانی‌هاست. نظام قاری هنگام توصیف البسه و منسوجات، تصویری از فرهنگ، آیین‌ها و رسوم اجتماعی ایرانی‌ها نیز ارائه کرده است که در مطالعات فرهنگی و اجتماعی سودمند است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و به‌کارگیری منابع کتابخانه‌ای به بررسی بازتاب آیین‌های مردمان زمانه در کتاب کلیات نظام قاری شیرازی می‌پردازد. سؤال این پژوهش این است که در کلیات نظام قاری چه اطلاعاتی وجود دارد که می‌تواند به شناخت آیین‌ها و اوضاع فرهنگی ایران در قرن نهم ه.ق کمک کند. اطلاعات آیینی کتاب نظام قاری درباره پوشش، آداب اسلامی، پاکیزگی، اعیاد، باورهای عامیانه، آداب رزم، رسوم درباری و... در این پژوهش بررسی شده است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد، اطلاعات کم‌نظیر کتاب نظام قاری در زمینه آیین‌ها و رسوم فرهنگی و اجتماعی، این اثر ادبی را به یکی از منابع ارزشمند پژوهشگران در حوزه مطالعات تاریخ فرهنگی و اجتماعی ایران به‌خصوص در زمینه ادبیات آیینی در قرن نهم ه.ق تبدیل می‌کند.

کلیدواژه‌ها: کلیات نظام قاری، البسه و منسوجات، آداب و رسوم، آیین‌ها، شیراز.

۱. مقدمه

ادبیات در بستر زمان شکل می‌گیرد و تکامل می‌یابد. بدین سبب، آثار شعرا و نویسندگان به مانند آیین‌های وقایع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را بازتاب می‌دهند. از سوی دیگر، مورخان اغلب به بیان رویدادهای سیاسی و نظامی پرداخته‌اند و به آیین‌ها و رسوم جامعه توجه چندانی ننموده‌اند. بنابراین برای شناخت درست و جامع از تاریخ موضوعات اجتماعی باید به آثار ادبی رجوع کرد. همواره شیراز مرکز ایالت فارس یکی از مراکز علمی، ادبی و فرهنگی ایران بوده است. در این شهر در قرن نهم هجری، شعرا و نویسندگان بسیاری زیستند.

کتاب کلیات نظام قاری شیرازی یکی از آثار ادبی مهم است که به شیوه طنز در قرن نهم هجری قمری در شیراز تألیف شده است. موضوع این کتاب در مورد البسه و منسوجات می‌باشد. یکی از ویژگی‌های کم‌نظیر کتاب نظام قاری، اطلاعات جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی آن است. این اثر بازتاب فرهنگ، آیین‌ها و رسوم ایرانی‌ها است. اطلاعات کتاب نظام قاری کمتر مورد توجه پژوهشگران، به ویژه در حوزه مطالعات ادبیات آیینی قرار گرفته است. بنابراین اهمیت این کتاب در شناخت آیین‌ها و رسوم فرهنگی و اجتماعی ایرانیان باید مورد توجه قرار گیرد. چگونگی بازتاب آیین‌های رایج ایرانی‌ها در کتاب کلیات نظام قاری شیرازی در قرن نهم هجری قمری مسئله این پژوهش است.

۲. روش‌شناسی

این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بر اساس روش توصیفی - تحلیلی، آیین‌های رایج ایرانیان در قرن نهم هجری را در کتاب نظام قاری شیرازی بررسی کرده است. در این روش ابتدا اطلاعات کتاب کلیات نظام قاری درباره موضوعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و ... شناسایی شد. سپس ارتباط و توجه این اطلاعات، به مباحث آیینی بررسی گردید. مطالب آیینی گوناگون کتاب کلیات نظام قاری شیرازی، پس از شناسایی تحت عناوین آداب و آیین‌های حوزه پوشش، پاکیزگی، نوروز، ازدواج، مذهبی، تصوف، جنگاوری، درباری و ... دسته‌بندی و سازماندهی گردید. در نهایت اطلاعات سازماندهی شده مورد ارزیابی، تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۳. یافته‌ها

موضوع کتاب کلیات نظام قاری، توصیف البسه و منسوجات به شیوه طنز است. بدین سبب آداب مرتبط با البسه و پوشش در آن رایج است. یکی از رسوم و آیین‌های مرتبط با پوشش، به کار بردن جداول و ابزارهای نجومی مثل زیج و أسطرلاب برای تعیین زمان مناسب پوشیدن جامه نو بود (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۷۹). استفاده از مواد و گیاهان خوشبو برای معطر کردن تن و البسه، جزئی از فرهنگ و آیین‌های رایج ایرانی‌ها در قرن نهم بود. (همان: ۱۴۸، ۱۷۱، ۱۷۲، ۲۴۵، ۳۴۴).

حمام یکی از اماکن اجتماعی و آیینی مهم مورد اشاره نظام قاری است. یکی از مباحثی که نظام قاری به آن پرداخته است، پاکیزگی تن و البسه است که بیانگر اهمیت این موضوع در فرهنگ مردمان روزگار اوست (همان: ۴۵، ۶۷، ۳۱۵-۳۱۰). عید نوروز مهم‌ترین و فراگیرترین آیین ملی ایرانیان است. نظام قاری از این جشن ایرانی و رسم پوشیدن لباس نو در آن سخن گفته است (همان: ۴۳، ۱۸۰) که بیانگر اهمیت این آیین ملی در نزد عموم در قرن نهم هجری می‌باشد. آداب و آیین‌های مرتبط با ازدواج، بخش مهمی از فرهنگ هر جامعه‌ای هستند. نظام قاری اشاره‌های بسیاری به این آیین‌ها کرده است (همان: ۱۴، ۱۱۰، ۱۷۹، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۵۴).

آیین‌ها، احکام و معتقدات اسلامی در فرهنگ مردمان روزگار نظام قاری بسیار تأثیرگذار بود. یکی از مهم‌ترین احکام عملی آیین اسلام، فریضه نماز است. نظام قاری بارها به نماز، اماکن و مباحث مرتبط به آن مثل مسجد اشاره کرده است (همان: ۳۸، ۸۲، ۱۵۷، ۳۲۷). یکی از اماکن مهم شیراز که کاربرد آیینی داشت، مصلی بود. نظام قاری در آثارش به کاربردهای تدفینی، عبادی و تفریحی آن اشاره کرده است (همان: ۵۵، ۲۹۴، ۴۲۲).

یکی از مباحث آیینی که نظام قاری بسیار به آن اشاره می‌کند، آداب تدفین است (همان: ۲۹۴-۳۰۳). در عصر نظام قاری، اعیاد اسلامی فطر و قربان گرامی داشته می‌شد و پوشیدن البسه نو در آن رسم بود (همان: ۱۲۷، ۳۲۹). نظام قاری به آیین و رسم نیایش برای طلب باران اشاره دارد (همان: ۴۹). یکی از شاخصه‌های کتاب *کلیات نظام قاری*، توصیه‌های اخلاقی است. بسیاری از این نصایح برگرفته از آیین اسلام و ارزش‌های اخلاقی جامعه می‌باشد (همان: ۱۰۱، ۱۸۲، ۱۹۱، ۳۴۶).

نظام قاری به برخی آداب و آیین‌های حوزه تصوف مثل سماع اشاره کرده است (همان: ۳۴۲). آیین‌های جنگاوری و درباری از دیگر مطالب کتاب قاری است (همان: ۲۰۷-۲۱۹، ۲۶۰). اعتقاد به طالع، جادو و چشم زخم از دیگر مطالب کتاب نظام قاری است (همان: ۸۵، ۹۹، ۱۳۳).

۴. بحث و نتیجه‌گیری

آگاهی‌های کم‌نظیری در مورد فرهنگ و آیین‌های ایرانی‌ها در قرن نهم هجری قمری در کتاب *کلیات نظام قاری* وجود دارد. به طور کلی مطالب کتاب *کلیات نظام قاری* را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد. دسته نخست اطلاعاتی است که در رابطه با البسه و منسوجات است و دسته دیگر آگاهی‌های است که بازتاب وضعیت اجتماعی و فرهنگی است. یکی از ویژگی‌های مهم کتاب نظام قاری، بازتاب آیین‌های ملی و اسلامی است. آیین نوروز، آیین‌های ازدواج و آیین‌های عبادی دین اسلام در کتاب *کلیات نظام قاری* نمود چشمگیری دارد. نظام قاری هنگام توصیف آداب و آیین‌های حوزه پوشش و منسوجات به بسیاری از ارزش‌ها و ردایل اخلاقی روزگار خویش اشاره می‌کند. اطلاعات او کارکردهای اجتماعی و آیینی حمام را نشان می‌دهد. همچنین نظام قاری به برخی از رسوم جنگاوری و حکومتی اشاره کرده است.

بر اساس نتایج پژوهش حاضر، کتاب *کلیات نظام قاری*، نمونه‌ای کم‌نظیر برای بیان بازتاب آداب و آیین‌های جامعه در شعر و ادبیات زمانه است. این کتاب با توجه به اندک بودن اطلاعات اجتماعی و فرهنگی منابع تاریخی، به روشن شدن وضعیت آیین‌ها و رسوم در ایران در قرن نهم هجری کمک بسیاری می‌کند. کتاب نظام قاری تنها بازتاب زندگی افراد طبقات مرفه نیست و این موضوع از شاخصه‌های بی‌همتای این اثر است.

۱. مقدمه

ادبیات در بستر زمان شکل می‌گیرد و تکامل می‌یابد. شاعران و ادیبان موجوداتی زمان‌مند و مکان‌مند هستند که تحت تأثیر جغرافیا و رویدادهای گوناگون اجتماعی و تاریخی قرار می‌گیرند. بدین سبب، آثار شعرا و نویسندگان مانند آینه‌ای وقایع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را بازتاب می‌دهند؛ از سوی دیگر، مورخان نیاز حیاتی به ادبیات دارند، زیرا بیشتر آثاری که در حوزه تاریخ نگاشته شده‌اند، به‌وسیله نویسندگانی تألیف شده که در خدمت سلاطین، حاکمان و اُمرا بوده‌اند. این مورخان اغلب به بیان رویدادهای سیاسی و نظامی پرداخته‌اند و به آیین‌ها و آداب و رسوم جامعه توجه چندانی ننموده‌اند؛ بنابراین برای شناخت و درک درست و جامع از تاریخ موضوعات اجتماعی و شناخت فرهنگ و تمدن، چاره‌ای جز رجوع به ادبیات نیست.

پس از هجوم مغولان به ایران در سال‌های آغازین قرن هفتم ه.ق، شیراز مرکز ایالت فارس اهمیتی بیش‌ازپیش یافت؛ چراکه این شهر با اعلام اطاعت و پرداخت خراج از سوی حکومت اتابکان فارس، از هجوم مستقیم مغولان در امان ماند (وصاف‌الحضره، ۱۲۶۹ ق: ۱۵۶ و ۱۵۷) و پناهگاهی برای دانشمندان و اندیشمندان ایرانی گردید. در واقع شیراز، پس از هجوم مغولان، حافظ دستاوردهای تمدن ایرانی اسلامی گردید و در قرن‌های هشتم و نهم هجری به‌رغم کشمکش‌ها و تحولات سیاسی متعدد از شهرهای بزرگ و زیبای ایران و از مراکز مهم فرهنگ و تمدن ایران شد (خوب‌نظر، ۱۳۸۰: ۵۷۵-۶۰۰؛ باریارو و دیگران، ۱۳۸۱: ۸۰-۹۱).

یکی از آثار ادبی مهم و بی‌همتا که در قرن نهم ه.ق به شیوه طنز در شیراز تألیف گردیده، کتاب کلیات محمود بن امیر احمد نظام قاری شیرازی است. موضوع اصلی این کتاب البسه و منسوجات است و نظام قاری برای پرداختن به مضامین موردنظر خویش، از آداب، آیین‌ها، فرهنگ و شیوه زندگی مردمان زمانه خویش در این قرن بهره بسیار برده است. بدین سبب تألیف نظام قاری منبعی بی‌نظیر برای مطالعه و پژوهش به‌منظور شناخت تاریخ، فرهنگ و جامعه روزگار اوست.

۱-۱. مسئله پژوهش

اطلاعات جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی یکی از ویژگی‌های کم‌نظیر کلیات نظام قاری است. در حوزه مطالعات ادبیات آیینی، پژوهشگران به این اثر که بازتاب فرهنگ، آیین‌ها و رسوم ایرانی‌ها است، توجه کمتری داشته‌اند؛ بنابراین و با توجه به ضعف منابع تاریخی در بازتاب آیین و رسوم ایرانی‌ها در قرن نهم ه.ق، بررسی این‌که چه آگاهی‌هایی در کلیات نظام قاری شیرازی وجود دارد که می‌تواند به شناخت و بازسازی آیین‌ها، آداب و رسوم فرهنگی و اجتماعی ایرانیان در قرن نهم هجری یاری رساند، ضروری می‌نماید. تعریف ما از آیین هر آن چیزی است که بازگوکننده اندیشه و مذهب، شیوه زندگی، باورها، اعیاد، آداب و رسوم و سایر مباحث مرتبط است.

۲-۱. پیشینه پژوهش

تاکنون در مورد جایگاه کتاب نظام قاری در شناخت آداب و آیین‌های رایج در ایران، پژوهش مستقلی صورت نپذیرفته است. زیرک (۱۳۹۰) در مقاله «تحلیل ساختار و کاربرد پارودی‌های دیوان البسه نظام قاری یزدی» اشاره‌ای به مطالب تاریخی و اجتماعی آثار این شاعر نکرده است، باوجوداین او نظام قاری را گزارشگر اوضاع بد اجتماعی و درد مردمان می‌داند. عرب‌نژاد (۱۳۹۶) در پژوهش «وجوه نقیضه‌پردازی در اشعار نظام‌الدین قاری یزدی»، اشاره‌های کوتاهی به برخی معضلات حوزه البسه مثل فقر داشته است. موضوع پژوهش مذکور همان‌طور که از عنوان آن مشخص است، نقیضه‌پردازی بوده است. معرفت (۱۳۹۷) در مقاله «نقد تصحیح کتاب کلیات نظام قاری (به تصحیح رحیم طاهر)»، به برخی نادرستی‌ها در تصحیح کلیات نظام قاری پرداخته است. اگرچه موضوع اصلی پژوهش او نقد تصحیح کتاب کلیات نظام قاری بوده، به برخی یافته‌های درون‌متنی اثر و ارزش جامعه‌شناسی و تاریخی آن نیز اشارات مختصری کرده است.

۲. زندگی‌نامه نظام قاری شیرازی

از شرح حال نظام قاری جز آنچه خود در کتابش به آن اشاره کرده، اطلاعی نیست. برخی پژوهشگران با توجه به زمان حیات شاعرانی که نظام قاری شعر آنان را نقضیه گفته، زمان فوت شاعر البسه را حدود سال‌های ۸۸۶ تا ۸۹۳ ق دانسته‌اند (معرفت، ۱۳۹۷: ۱۸۱). نظام قاری در دیباچه دیوانش خود را «محمود بن امیر احمد المدعو

بنظام قاری» معرفی می‌کند و می‌گوید به پیروی از بسحاق اطعمه شیرازی، آثاری به شیوه طنز درباره البسه نگاشته است. او در آثارش بارها از بسحاق اطعمه و اشعارش یاد می‌کند (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳-۵، ۵۷، ۲۲۱، ۲۳۰ و ۴۱۸). شیخ جمال‌الدین (فخرالدین) ابواسحق حلاج اطعمه شیرازی، با تخلص بسحاق (بسحق) از شاعران نوآور در شعر طنز بود. او به شیوه‌ای مبتکرانه با روش طنز به وصف خوراکی‌ها پرداخت و بدین سبب لقب اطعمه گرفت. او در شیراز مورد احترام حاکمان تیموری بود. وفاتش را حدود سال‌های ۸۲۷ یا ۸۳۰ و یا ۸۳۷ ق نوشته‌اند. مدفن او در شیراز است (صفا، ۱۳۷۸، ج ۴: ۲۴۴-۲۵۰).

اگرچه برخی نظام قاری را اهل یزد دانسته‌اند، به یقین او اهل شیراز و ساکن این شهر بوده است. چراکه او در جایی بیان می‌کند «مرا از شیراز و شیرازی رگ و ریشه بودی» و در جای دیگر به سکونت در شهر شیراز اشاره می‌کند (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳۳۶ و ۲۸۷). سرودن فهلیویات (دوبیتی‌های محلی، ترانه) و اشعاری به لهجه شیرازی، اشاره به «اهل شیراز»، «اصطلاح شیرازیان» و بسیاری از اماکن شیراز (همان: ۵۵، ۵۸، ۱۹۷، ۲۴۱، ۴۰۱، ۴۲۲) از دیگر نشانه‌ها و دلایل شیرازی بودن اوست.

ظاهراً نظام قاری در زمانه خویش، شاعری شناخته‌شده بوده است. او در جایی به شهرتش اشاره دارد. به احتمال زیاد، نظام قاری تاجر پارچه و البسه بوده است، چراکه درجایی خود را «این تاجر درزیان» معرفی می‌نماید (همان: ۲۸۳ و ۱۰۵). همچنین اطلاعات و شناخت دقیق نظام قاری از موضوعات و مباحث مرتبط با حوزه البسه و منسوجات، بیانگر تخصص و فعالیت او در این حوزه است.

نظام قاری به زندگی و نگارش بخشی از آثارش در سال ۸۶۴ ه. ق اشاره کرده است (همان: ۳۱۰). این سال با حکومت ترکمانان قراقویونلو در شیراز هم‌زمان است. جهانشاه قراقویونلو در سال ۸۵۷ ه. ق شیراز را تسخیر کرد و به حکومت تیموریان خاتمه بخشید. قراقویونلوها تا سال ۸۷۲ ه. ق بر ایالت فارس حکومت کردند تا اینکه مغلوب اوزون حسن آق‌قویونلو شدند (طهرانی، ۱۳۵۶: ۳۲۶-۳۲۸). همچنین نظام قاری قطعه شعری در ستایش حاکمی سروده است و از او با عنوان «شهنشاه جوان‌بخت» یاد کرده، دعا می‌کند «چو نام خود شود در سلطنت پیر» که بیانگر ارتباط این شاعر با دربار حاکم فارس است (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳۶۱). پیربداد فرزند جهانشاه قراقویونلو از زمان سلطه قراقویونلوها بر فارس تا سال ۸۶۷ ه. ق، حاکم این ایالت بود (سمرقندی، ۱۳۸۳، ج ۴: ۹۲۲-۹۲۱). او به شعر و ادب علاقه داشت و بنا به نوشته کتاب *مجالس النفائس* هنگامی که به هرات آمد، شاعران آن شهر را همراه خود به شیراز بُرد (نوایی، ۱۳۲۳: ۲۱۳)؛ بنابراین به احتمال زیاد، حاکمی که نظام قاری اشعاری در ستایش او سروده، همین پیربداد است. بدین ترتیب می‌توان گفت آثار و اشعار نظام قاری، بازتاب زندگی روزمره و زمانه ایرانیان در اواسط و نیمه دوم قرن نهم ه. ق است. این سال‌ها هم‌زمان با اواخر دوره تیموریان و حکومت‌های ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو در شیراز بود. اگرچه نظام قاری شیرازی از شعرای طراز اول زبان و ادبیات فارسی نیست، بررسی و مطالعه کتاب وی، بیانگر اطلاعات و دانش ادبی فراوان اوست.

مطالعه و بررسی آثار نظام قاری، نشان‌دهنده شناخت کامل و دقیق او از آثار ادبی ایران است (نظام قاری، ۲۳۸-۲۳۵: ۱۳۹۱). او به نقیضه‌پردازی اشعار بسیاری از شاعران ایرانی پرداخته است. نقیضه (parody) در اصطلاح نوعی تقلید سخره‌آمیز ادبی است. نقیضه‌ساز از قالب، سبک و طرز نگارش شاعر یا نویسنده خاصی پیروی می‌کند. البته او به‌جای موضوعات و مباحث جدی ادبی در اثر اصلی، مطالبی مغایر و کم‌اهمیت قرار می‌دهد تا اثر اصلی را سخره‌آمیز جواب داده باشد (داد، ۱۳۸۵: ۳۹۶). نظام قاری هم نقیضه اشعار شاعران برجسته‌ای چون سعدی شیرازی، حافظ شیرازی، مولانا، عبید زاکانی و خواجوی کرمانی را گفته و هم شاعران نویسندگان کمتر شناخته‌شده مثل درویش اشرف نمدپوش، همام تبریزی، روح‌العطار شیرازی، خواجه محمد فیروزآبادی، خواجه صدرالدین جوهری و... (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳۰-۱۷۵). اصطلاحات علوم مختلف در کتاب نظام قاری، بیانگر آشنایی او با علوم مختلف چون صرف و نحو، طب، موسیقی، منطق، نجوم و... است (همان: ۴۴، ۸۱، ۱۰۷، ۲۰۰، ۲۷۱-۲۶۳، ۲۹۳-۲۹۲، ۳۵۲، ۳۶۸). یکی دیگر از ویژگی‌های مهم کتاب نظام قاری، اطلاعات بسیار ارزشمندش در خصوص تجارت پارچه و منسوجات در شیراز و ایران است (همان: ۲۲، ۳۲، ۱۳۱، ۲۰۰، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۵۶، ۳۰۵ و ۳۱۳).

۳. بازتاب آیین‌ها در کلیات نظام قاری شیرازی

۳-۱. آیین‌ها و آداب پوشش

با توجه به این‌که موضوع اصلی کتاب کلیات نظام قاری، توصیف البسه و منسوجات به شیوه طنز است، آداب و رسوم مرتبط با البسه و پوشش از مهم‌ترین و رایج‌ترین مباحث آن است. اعتقاد به ساعت‌ها و روزهای سعد و نحس، در قرن نهم رواج داشت. یکی از رسوم و آیین‌های مرتبط با پوشش، به کار بردن جداول و ابزارهای نجومی مثل زیچ و أسطرلاب برای تعیین زمان مناسب پوشیدن جامه نو بود. نظام قاری در بیت زیر به این موضوع اشاره می‌کند:

زیچ مخفی و سطرلابِ غلاف آینه   بایدت تا جامه پوشیدن بدانی کی نکوست

(همان: ۷۹)

از رسوم و باورهای مورد اشاره نظام قاری در حوزه پوشش، پوشیدن لباسی از جنس کتان در برابر ماهتاب، به سبب ترس از صدمه بود (همان: ۱۴۱، ۲۷۵). در قرن نهم ه. ق. گزیدن لباس نو در هنگام پوشیدن، جزئی از آداب و رسوم اهالی شیراز بود. نظام قاری در بیتی به این موضوع اشاره می‌کند:

گزیدن رخت نو بر کهنه رسم است   نه این بدعت، من آوردم به عالم

(همان: ۱۴۷)

همواره آیین‌های مرتبط با آراستگی در حوزه پوشش، بخشی مهم از زندگی روزمره افراد جامعه بوده است. اشارات و مطالب کتاب *کلیات نظام قاری* نشان می‌دهد، ایرانی‌ها برای آراستگی و پیراستگی البسه ارزش فراوانی قائل می‌شدند. اتو زدن لباس‌های چروکیده بسیار رایج بود. نظام قاری در موارد متعدد از اتو زدن، داغ اتو و جامه اتوزده یاد می‌کند (همان: ۳۸، ۵۹، ۶۸، ۱۶۹، ۱۷۲ و ۳۷۰). او در شرح لغات و مصطلحات اثر خویش، اتو را ابزاری آهنی توصیف می‌کند که آن را با آتش گرم می‌کردند و از آن برای از بین بردن چروک لباس‌هایی از جنس صوف (پشمینه) و ابریشم استفاده می‌نمودند (همان: ۳۷۸).

استفاده از مواد و گیاهان خوشبو برای معطر کردن تن و البسه، جزئی از فرهنگ و آیین‌های رایج ایرانی‌ها در قرن نهم بود. نظام قاری در موارد متعدد به استفاده از مواد خوشبو مانند مُشک، عنبر، عبیر، عود و گلاب (همان: ۳۲، ۳۴، ۵۵، ۵۶، ۷۳، ۷۵، ۸۹، ۱۰۸، ۱۱۵، ۱۴۸، ۱۷۱، ۱۷۲، ۲۴۵، ۳۳۱، ۳۴۴ و ۳۶۴) برای معطر کردن تن و البسه اشاره می‌کند؛ به عنوان نمونه در بیتی می‌گوید:

مکن ز جامه والا رقم ز مشک و غداد عروس خوب لقا را چه حاجت غازه
(همان: ۱۶۲)

قرار دادن ماده خوشبوی عبیر در جیب لباس عروس، رسم رایج شیرازی‌ها در زمانه نظام قاری بود (همان: ۱۰۱). این شاعر شیرازی در بیت زیر از تأثیر بوی خوش بر سلامتی انسان سخن می‌گوید:

از لباساتی که می‌آید از آنها بوی خوش قوت مغز است بویش چون کشد مشام را
(همان: ۳۱۲)

در روزگار نظام قاری یعنی اواسط تا اواخر قرن نهم ه.ق، ایران به‌خصوص شیراز با جنگ‌ها و کشمکش‌های سیاسی متعدد درگیر بوده است (طهرانی، ۱۳۵۶: ۳۰۷-۳۱۵، ۳۲۵-۳۳۷، ۳۶۲-۳۶۶) و مسلماً این ناآرامی‌ها پیامدهای مخرب اقتصادی و آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی داشته است که نظام قاری به شیوه طنز بخشی از این آسیب‌ها را بازگو کرده است.

تنگدستی و حسرت لباس نو داشتن، یکی از معضلات اقتصادی و اجتماعی مردمان روزگار نظام قاری و بیانگر اختلافات طبقاتی بود (همان: ۷۱). در آن دوره فروش لباس دست دوم، وصله‌زدن (همان: ۵۷، ۱۸۱، ۲۷۸) و رفو کردن (همان: ۵۵، ۲۰۱، ۴۱۰) و کرایه کردن لباس رایج بود (همان: ۱۰۱). نظام قاری در بیت زیر به رواج خرید و فروش البسه دست دوم اشاره می‌کند:

دَلال رخت، بر تن عریان من ببخش و ر نو به دست نیست برو کهنه‌ای بیار
(همان: ۱۲۶)

در مقابل در همین زمان درحالی که عده‌ای حسرت لباس‌های نو داشتند و به وصله زدن و کرایه کردن لباس روی می‌آوردند، گروهی از ثروتمندان در ناز و نعمت می‌زیستند و بهترین و مرغوب‌ترین البسه تهیه‌شده در ممالک مختلف جهان را بر تن می‌کردند.

در کتاب نظام قاری مطالب بسیاری وجود دارد که بیانگر پوشش فاخر و البته متفاوت اغنیا است. او در تعریف «زوده» می‌گوید: پارچه‌ای است که از آن برای تهیه لباس برای ثروتمندان استفاده می‌شود (همان: ۳۸۶). او درجایی می‌گوید، ثروتمندان ابتدا لباس خوب می‌پوشند و بعد «غلام تُرک و استر» فراهم می‌کنند (همان: ۴۱۶). نکته حائز اهمیت دیگر در کلیات نظام قاری، بیان رونق تجارت و صادرات مرغوب‌ترین پارچه‌های ایران به سایر ممالک و واردات از دیگر ممالک به شیراز است (همان: ۱۳۰، ۲۰۰، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۴، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۵۸، ۳۱۳ و ۳۵۶). بدون شک این موضوع بیانگر تقاضای این کالا از سوی ثروتمندان بوده است. یکی از پندهای نظام قاری این است که آنان که «نه ترکید و نه مغول و نه از امرا و حکام باید نوروزی (کلاه) بر سر نهند تا مسخره نشوید» (همان: ۲۷۷). این توصیه بیانگر اهمیت استفاده از پوشش مناسب حرفه و طبقه خود، طبق عرف جامعه است؛ به عبارت دیگر لباس افراد، بازتاب ارزش و جایگاه اجتماعی آنان بوده است.

یکی از مباحث ارزشمند در آثار نظام قاری شیرازی، اشاره به تفاوت آداب و آیین‌های پوشش در مناطق مختلف ایران و میان گروه‌های اجتماعی و شغلی است. نظام قاری به برخی از تفاوت‌های پوشش در مناطق مختلف ایران چون اصفهان، خراسان، تبریز و شیراز اشاره دارد (همان: ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۷۸ و ۳۹۷). او گاهی شیوه‌های پوشش و البسه خاص برخی مشاغل و گروه‌های اجتماعی را بیان می‌کند. نظام قاری از «شال» به عنوان رخت سبزی‌فروشان یاد می‌کند و طیلسان را چادری که علما و خطبا و مشایخ به رسم عرب در سر دستار پوشند، تعریف می‌کند (همان: ۳۹۰ و ۳۹۲). او در بیت زیر به مردمان زمانه خویش اندرز می‌دهد:

همچو ارباب فتوت منشین بی‌تبان
گر تو از دامن باچاک حیا می‌داری

(همان: ۱۶۴)

بنابراین، کلیات نظام قاری، بازتاب‌دهنده طبقه اجتماعی افراد جامعه در آداب و آیین‌های پوشش است. او گاهی به آداب و چگونگی شکل‌گیری و علت نام‌گذاری برخی البسه در شیراز می‌پردازد که در هیچ‌یک از منابع تاریخی به آن اشاره نشده است و درباره شکل‌گیری و نام‌گذاری «میلک منصور» می‌گوید: «قبایی بوده که از زمان شاه منصور مظفری، حاکم فارس (مقتول به سال ۷۹۵ ه.ق) طراحی شده است» (همان: ۴۰۱). نظام قاری در مورد «خرمی» می‌گوید «پیشوازی پُر پنبه منسوب» به پهلوان خرّمی که در زمان شاه شجاع حاکم فارس (حک: ۷۸۶-۷۵۹ ه.ق) می‌زیست (همان: ۳۸۶). او درباره شیوه بستن دستار به نام «عقد سه پیچ» و شکل‌گیری آن می‌گوید: «امیر شمس‌الدین محمد آزاد، از خدمتکاران امیرزاده ابراهیم سلطان تیموری (حک: ۸۱۷-۸۳۸ ه.ق) بود

که در سلاح بستن و رخت پوشیدن به خصوص در بستن دستار، طرزی عجیب و غریب داشت و پَر در آن فرومی‌کرد» (همان: ۳۹۳) و این شیوه بستن دستار منسوب به اوست.

۲-۳. اهمیت فرهنگ و آیین پاکیزگی

اهمیت و توجه به آیین‌های طهارت و پاکیزگی چه در متون مذهبی ایران باستان و چه در دین اسلام، حمام را به یکی از اماکن مهم در اجتماعات آیینی در تاریخ ایران تبدیل کرده است. یکی از مباحثی که نظام قاری به آن پرداخته است، پاکیزگی و نظافت تن و البسه است که بیانگر اهمیت این موضوع در فرهنگ مردمان روزگار اوست. او در ستایش استحمام و پوشیدن لباس پاکیزه این چنین می‌سراید:

خوشتر از حَمَّام و رخت پاک نیست   کهنه گر باشد لباست باک نیست
 (همان: ۶۷)

در زمانه نظام قاری، اهمیت نظافت و پاکیزگی در سلامت جسم و نشاط روان مورد توجه بوده است. او در ابیات زیر به فواید درمانی حمام بر سلامت جسم و روان می‌پردازد:

چو تن بشویی و بیرون خرامی از حَمَّام   ز رخت نو شودت در زمان روان تازه
 (همان: ۱۶۲)

چو تو رخت نو در بر آری نخست   بشو تن که مانی بدین تندرست
 (همان: ۲۲۱)

در گذشته، حمام‌ها علاوه بر اینکه محلی برای پاکیزگی و رعایت بهداشت فردی بودند، کارکردهای گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نیز داشتند (شعبانی و جبار، ۱۳۹۳: ۸۹-۱۰۱). حمام یکی از اماکن اجتماعی و آیینی مهم مورد اشاره نظام قاری است. او بارها از حمام، ارکان و کارکنان آن نام می‌برد؛ قصیده «اوصاف حمام» او گویای اهمیت این مکان از نظر اوست.

نظام قاری در قصیده اوصاف حمام، از برخی کارکنان حمام چون فوطه‌دار و دلاک نام می‌برد و به رسم گرم کردن حمام از هنگام بانگ خروس اشاره (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳۱۰-۳۱۵) و در جای دیگر اجزای ساختمان و وسایل حمام را توصیف می‌کند (همان: ۲۳۱ - ۲۳۳). در گذشته رسم بوده که بازرگانان معمولاً هنگام ورود به هر شهر، برای نظافت به حمام می‌رفتند. حمام در مناسبت‌ها و آیین‌های مذهبی و اجتماعی نقش خاصی ایفا می‌کرد؛ نظام قاری به حمام داماد در صبح روز عروسی اشاره می‌کند. در زمانه او، ثروتمندان بعد از حمام خود را با «کُلکنه» که گونه‌ای پارچه سفید مرغوب پُر زردار بود، خشک می‌کردند (همان: ۳۹۸، ۱۶۴ و ۵۰). دهلیز حمام‌ها نیز منقش به تصاویر مستهجن بوده که نظام قاری از آن یاد کرده است (همان: ۴۵، ۲۴۷ و ۲۶۰). او در بیتی این چنین می‌سراید:

(همان: ۲۰۲)

البته این بیت نظام قاری می‌تواند اندرز و توصیه‌ای برای توجه به سیرت و ارزش‌های انسانی به جای ظاهر بینی باشد.

علاوه بر طهارت و نظافت تن، پاکیزگی و شست‌وشوی لباس نیز بسیار مهم بود. یکی از مکان‌های اجتماع شیرازی‌ها، گازرگاه سعدی^۱ بود. دلیل نام‌گذاری این مکان حضور گازرها (رخت‌شوها) در آنجا بود. آب قنات فهندژ (قنات بندر یا کت) در این محل نمایان می‌شد و اواخر پاییز و تمام زمستان گرم بود و گازران - احتمالاً به دلیل گرمی آب - در آنجا به فعالیت می‌پرداختند (حسینی فسایی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۹۰۳-۹۰۸). «در محل نمایان شدن آب قنات فهندژ در آرامگاه سعدی، حوضچه‌هایی برای شست‌وشوی لباس ساخته شده بود» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ج ۱: ۲۶۵-۲۶۶). نظام قاری نیز بارها به شست‌وشوی لباس در این مکان (گازرگاه سعدی) پرداخته است (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۱۲۵، ۲۹۱، ۳۳۱، ۳۴۲) و اشارات او نشان می‌دهد این مکان، محلی برای گردش و لذت از طبیعت بوده و شیرازی‌ها پس از شستن البسه تا خشک شدنشان از فضای دل‌نشین آنجا بهره می‌بردند. وی در بیتی این چنین می‌گوید:

از بهر رخت شسته به صحرا نشسته‌ام

یا رفته‌ام به سعدی و در پیش گازران

(همان: ۴۲۲)

۳-۳. آیین نوروز

جشن‌ها و اعیاد از مظاهر اصلی آیین‌ها و فرهنگ جوامع هستند. بررسی و مطالعه کتاب کلیات نظام قاری، بیانگر تعامل فرهنگ ایرانی - اسلامی در قرن نهم ه.ق در ایران است، چراکه این شاعر بارها به داستان‌های قرآنی و نیز روایات پهلوانان و اسطوره‌های ملی ایرانی اشاره کرده است (همان: ۴۲، ۴۷، ۲۰۹، ۲۲۱، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۱۷، ۳۲۶، ۳۶۲، ۳۷۱ و ۴۱۳). بدون تردید عید نوروز مهم‌ترین و فراگیرترین آیین ملی ایرانیان است که از دوران بسیار کهن برجای مانده است. نظام قاری در موارد متعدد از این جشن ایرانی و رسم پوشیدن لباس نو در آن سخن گفته است (همان: ۴۳، ۱۸۰، ۱۸۴، ۲۲۹ و ۳۶۰) که بیانگر اهمیت و جایگاه فرهنگی و اجتماعی این آیین ملی نزد عموم افراد جامعه در قرن نهم ه.ق است.

۳-۴. آیین‌های ازدواج

خانواده یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی است. آداب و آیین‌های مرتبط با ازدواج، بخش مهمی از فرهنگ هر جامعه هستند. جهیزیه عروس، دریافت کابین (مهریه، شیربها)، خرید لباس و لوازم عروسی، آراستن و پیرایش

عروس، برپایی حجله برای عروس و داماد، نواختن موسیقی، شعرخوانی و پذیرایی در مراسم عروسی، تماشا و تریک مراسم عروسی و حمام دامادی از رسوم و آیین‌های ازدواج است که در اثر نظام قاری بازتاب وسیعی یافته است (همان: ۵، ۱۴، ۳۶، ۴۵، ۶۷، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۲۵، ۱۴۸، ۱۶۲، ۱۷۹، ۲۴۹، ۲۸۶، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۵۴، ۳۵۷، ۳۶۰، ۴۱۵ و ۴۱۷).

۳-۵. آیین‌ها و آداب اسلامی

آداب، آیین‌ها، احکام و معتقدات اسلامی در زندگی و فرهنگ مردمان روزگار نظام قاری، نمود چشمگیری داشته است. او آفریدگار، پیامبر خاتم (ص) و امام علی (ع) را ستایش نموده و در اشعارش بارها به آیات قرآنی اشاره کرده است (همان: ۱۸، ۳۰، ۶۶، ۱۹۹، ۲۲۵، ۲۸۳، ۲۹۶ و ۳۱۴). او به بسیاری از آداب، احکام و فروع اسلام مثل نماز، روزه، حج، زکات، توبه، نهی محرّمات و... می‌پردازد (همان: ۱۷، ۱۹، ۱۲۷، ۱۵۲، ۱۶۸ و ۳۱۱) که بیانگر اهمیت و جایگاه این موضوعات در فرهنگ مردمان روزگار اوست. نظام قاری در آیات زیر به مستحب بودن لباس سفید پاکیزه در روز جمعه و حرام بودن لباس از نخ زر (طلا) برای مردان اشاره می‌کند.

به روز جمعه هم ای جامه سفید نظیف   من از تو روی نییچم که مستحب منی

(همان: ۱۸۳)

اُرمک و صوف در این دار نپوشم گویی   که به من چون نخ زربفت حرام است اینجا

(همان: ۵۹)

یکی از مهم‌ترین مناسک دین اسلام، نماز است. نظام قاری برای بیان مفاهیم و مضامین مورد نظرش بارها به نماز و اماکن، احکام و مباحث مرتبط به آن مثل مسجد، محراب، شبستان، قبله، سجاده، سجده، تسبیح، طهارت و دعا اشاره می‌کند (همان: ۳۴، ۳۸، ۵۱، ۸۲، ۹۲، ۱۵۷، ۳۲۷، ۳۳۹ و ۳۶۱) که بیت پیش‌رو نمونه‌ای از آن است:

ترسم شوم برهنه ز طاعت که می‌برد   ناپاکی لباس، حضور نماز من

(همان: ۱۵۹)

در قرن نهم ه. ق یکی از اماکن مهم شیراز با کاربرد آیینی، «مصلی» بود. مصلی یا «صحرای مصلی»، اسم عامی برای دشت وسیعی بود که در شمال شیراز قدیم در کنار مسیر منتهی به دروازه اصطخر (اصفهان) قرار داشت. شواهد منابع تاریخی، بیانگر رونق مصلی، دست‌کم از قرن چهارم ه. ق است که شامل سه بخش اصلی قبرستان، جعفرآباد و نمازگاه بود (اسدپور، ۱۴۰۳: ۳۲۰، ۳۲۵، ۳۲۶) و کاربردهای تدفینی، عبادی و تفریحی داشت. از آنجاکه منابع قرن نهم ه. ق به مصلی و اهمیت و رونق آن نپرداخته، کلیات نظام قاری، منبعی یگانه و ارزشمند درباره نقش آیینی این مکان است.

نظام قاری در آثارش به کاربرد تفریحی و گردشگری، تدفین در مصلی و حضور حافظان (قرآن) در نمازگاه اشاره کرده است (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۱۷۴، ۲۹۴، ۴۲۲). او در بیتی می‌گوید:

غسل، گازرگه سعدی و مصلی مدفن ختم شیخ احمد نساج ندا خواهد بود
 (همان: ۲۹۴)

و در بیتی دیگر این چنین می‌گوید:

چو شستی رخت در سعدی و کفشت نیست در پاتنگ غنیمت دان نسیم آباد و گلگشت مصلرا
 (همان: ۵۵).

یکی از مباحث آیینی مورد بحث نظام قاری، آداب تدفین است. بخش زیادی از این آداب با مناسک اسلام مرتبط است. او به آدابی چون غسل میت، خاکسپاری، کفن، تابوت، نماز و تلقین بر متوفی، قبر، برپایی مجلس ختم، دعا و وعظ، خواندن فاتحه و قرآن، عزاداری، مقتل و مرثیه خواندن، روشن کردن شمع و پذیرایی (با آش و حلوا) در مراسم تدفین می‌پردازد (همان: ۹۵، ۱۴۶، ۱۶۳، ۱۷۸، ۱۸۸، ۲۱۰، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۴ و ۳۰۳). او در بیتی این چنین می‌سراید:

ز دنیا می‌رود قاری چو کرباس کفن، ساده ولیکن شعر رنگینش بماند تا جهان باشد
 (همان: ۱۱۵)

در عصر نظام قاری، اعیاد اسلامی فطر و قربان گرامی داشته می‌شد و پوشیدن البسه نو در این اعیاد رسم بود (همان: ۱۲۷، ۳۲۹). او در بیتی می‌گوید:

در انتظار خلعت عیدی دو چشم من چون گوش روزه‌دار به الله اکبر است
 (همان: ۷۶)

همواره یکی از معضلات ساکنان سرزمین ایران، به‌خصوص اهالی ایالت فارس، خشکسالی و کم‌آبی بوده است. در مکاتیب عبدالله قطب بن محیی از عرفا و روحانیون فارس در قرن نهم ه.ق نیز به این مسئله اشاره شده است (ابن محیی، ۱۳۸۴: ۵۳۳). این معضل در کتاب نظام قاری نیز بازتاب یافته است. او به دعا یا نماز استسقاء اشاره می‌کند (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۴۹ و ۳۸۸) که بیانگر آیین و رسم نیایش برای طلب باران است.

یکی از موضوعاتی که با باورهای مذهبی پیوند بسیاری داشت، ایجاد ابنیه عام‌المنفعه و موقوفه بود. در قرن نهم وقف به‌خصوص وقف برای بقاع و اماکن مذهبی در ایران رایج بود؛ به‌عنوان نمونه حاکم فارس، یوسف میرزا فرزند جهان‌شاه قراقویونلو در سال ۸۶۹ ه.ق املاک و روستاهایی را بر مَدَرس حرم حضرت احمد بن موسی (ع) (شاهچراغ) وقف نمود که وقف‌نامه آن برجای مانده است (مدرسی طباطبایی، ۱۳۵۳: ۲۵۰-۲۶۲). اشارات نظام قاری بیانگر رونق وقف در این زمان است (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳۰۳).

یکی از شاخصه‌های کتاب کلیات نظام قاری، پندها و توصیه‌های اخلاقی است. بسیاری از این پند و اندرزها برگرفته از آیین اسلام و ارزش‌های اخلاقی جامعه است. نظام قاری در قسمت رساله صد وعظ مهم‌ترین معضلات و توصیه‌ها و هنجارهای حوزه البسه را به تاجران و عموم افراد جامعه ارائه می‌دهد. او افراد را از راه رفتن متکبرانانه با جامه‌های متکلف، خرید رخت نسیه و کرایه البسه نهی می‌کند. نظام قاری به تاجران برای حراست منسوجات توصیه‌هایی می‌کند و می‌گوید از لباس‌های تقلبی، توقع دوام نداشته باشید (همان: ۲۷۳-۲۸۰). البته این پندها، نشان‌دهنده دغدغه‌ها، آسیب‌ها و معضلات فرهنگی و اجتماعی روزگار اوست.

یکی از توصیه‌های نظام قاری، پوشاندن لباس بر فقرا است (همان: ۳۴۶) که نشانگر پوشش نامناسب طبقه فرودست جامعه بوده است. او در جایی دیگر خیاط را از بُردن جامه کوتاه بر تن افراد نهی و به شرم داشتن از خداوند توصیه می‌کند (همان: ۱۹۱). نظام قاری در بیتی دیگر به دزدی تکه‌های پارچه، هنگام بُردن جامه توسط خیاط اشاره می‌کند (همان: ۱۳۴)؛ همچنین از تجاران می‌خواهد میخ درها را به‌درستی بزنند و گرنه دریده‌شدن لباس‌ها در ضمان آن‌ها است (همان: ۱۹۰). او بیشتر فسادهای زمانه را ناشی از لقمه حرام می‌داند و مردمان را به پرهیز از شادی در هنگام اندوه دیگران اندرز می‌دهد (همان: ۱۰۱، ۱۸۲) نظام قاری یکی از رذایل اخلاقی زمانه خویش را خست می‌داند و در بیتی این چنین می‌سراید:

قرن‌ها باید که تا بخشد کریمی جامه‌ای
 و بر ببخشد نیز ناید راست بر بالای من
 (همان: ۴۰)

۳-۶. آیین تصوف

در قرن نهم ه.ق، تصوف و گرایش‌های صوفیانه در ایران به‌خصوص در شیراز رواج داشت. عرفا و صوفیان مورد احترام سلاطین و عموم افراد جامعه بودند. بزرگان فرق صوفیه به سبب مقام و جایگاهی که در جامعه داشتند، واسطه بین حاکمیت و مردم بودند و در مواقع بسیاری از فشارهای مالیاتی و ظلم بر رعایا می‌کاستند (عمری مرشدی، ۱۳۸۳: ۵۰-۵۴، ۱۰۸-۱۱۷؛ دوانی، ۱۳۳۵: ۴۷). در این دوران اعتقاد به کرامت مشایخ و صوفیان و تمسک به آنان جزئی از فرهنگ و رسوم مردمان بود. نظام قاری به کلمات، مفاهیم و مضامینی چون خرّقه، تصوف، صوفی، برکت خرّقه مشایخ، خانقاه، وقت سماع و شیخ کبیر (ابن خفیف شیرازی از مشایخ بزرگ شیراز) می‌پردازد (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۱۹-۳۵۷) که نشان‌دهنده رواج تصوف است. یکی از آیین‌های صوفیه که در خانقاه‌ها اجرا می‌شد، سماع بود. وی در بیت زیر به این مراسم اشاره می‌کند:

جامهٔ قیمتی به حالت وجد
 در سماعی دریده‌ام که می‌پرس

(همان: ۳۴۲)

۷-۳. آیین‌های رزم و جنگاوری

یکی از مباحثی که در مجموعه آثار نظام قاری بازتاب یافته، آیین‌های رزم و جنگاوری است. او به‌خصوص در بخش «جنگ‌نامه موبینه و کتان» به برخی از آیین‌های رزم مانند چگونگی شروع نبرد، فراخوان لشکریان با نامه‌نگاشتن به اتباع و کارگزاران، فرمان آماده‌باش نظامی، رسم ایلچی گسیل کردن در جنگ، مهیا کردن ابزارآلات و تجهیزات نظامی، به کارگیری فنون محاصره، کمین و پناه‌گیری در قلعه، صف‌آرایی و آرایش لشکریان، رجزخوانی، علم‌افراشتن، طبل‌زدن، نبرد تن‌به‌تن و درخواست صلح به هنگام ضرورت پرداخته است (همان: ۱۹-۲۵، ۲۱۹-۲۰۷).

۸-۳. آیین‌های درباری و حکومتی

کلیات نظام قاری از برخی آداب و آیین‌های درباری سخن گفته است. یکی از این آداب، جلوس سلاطین و تعیین زمان سعد برای بر تخت نشستن بوده است. او در بیتی می‌گوید:

که سلطان کمخا نشاندن به تخت   چه روزی نکو باشد از فرّ و بخت

(همان: ۲۰۰)

ضرب سکه و خطبه خواندن به نام سلطان از دیگر آداب مهم در هنگام به تخت نشستن سلاطین بود (همان: ۲۰۶). تقدیم پیشکش و هدایا توسط کارگزاران و اُمرا به سلاطین و همچنین اهدای خلعت و هدایا توسط سلطان از رسوم درباری بود (همان: ۲۵۶، ۲۶۰).

نظام قاری در کتاب خود بارها از اصطلاحات و مشاغل مربوط به امور مالی و مالیات‌گیری مثل تمغا (گونه‌ای مالیات)، خراج، باج، تحصیل مال، منال، وجه برات، تمغاچیان، خازنان، مستوفیان، بتکچیان و مُحَصِّلان یاد می‌کند (همان: ۳۲ و ۲۰۴، ۲۵۱، ۲۵۵، ۲۹۷، ۳۰۵). به‌علاوه کتاب او منبعی برای شناخت تشکیلات و مناصب حکومتی چون سلطان، امیر، وزیر، مشیر، چتردار، عسس (پاسبان، محافظ)، سپهد، شحنة، خازن، دبیر، کلانتر، داروغه، ایلچی، محتسب، عمّال و مباشر، مستوفی، بتکچی، محرّر، مُحَصِّل، تمغاچی، چریک و پاکار است (همان: ۳۲، ۲۰۱، ۲۰۴، ۲۰۷، ۲۴۱، ۲۵۱، ۲۵۵، ۲۵۶، ۳۰۵). این مباحث و آگاهی‌ها می‌تواند به شناخت آداب، آیین‌ها و تشکیلات حکومتی و مالی در ایران در قرن نهم ه.ق یاری رساند.

۹-۳. باورها و آیین‌های عامیانه

کتاب کلیات نظام قاری، دربردارنده برخی از باورها و اعتقادات زندگی روزمره است. اعتقاد به بخت و طالع، پری، جادو و دیو از باورهای عامه ایرانی‌ها در قرن نهم ه.ق بود (همان: ۱۲، ۴۳، ۶۴، ۹۹، ۱۱۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۷۸،

۳۳۴، ۳۲۶). نظام قاری به نعل در آتش نهادن (همان: ۸۵) که کنایه از نگرانی است و از اعمال ساحران و جادوگران بود، اشاره می‌کند (سلامت باویل، ۱۳۹۷: ۴۳).

باور به چشم‌زخم، تنگی چشم و تمسک به وسایلی چون حرز و تعویذ برای دفع آن از اعتقادات و آیین‌های رایج در این قرن بود که او بارها به آن اشاره کرده است (نظام قاری، ۱۳۹۱: ۳۱، ۸۵، ۱۳۳، ۱۴۱، ۲۱۲، ۲۴۳، ۲۴۸، ۴۱۸). نظام قاری در تعریف «چل پاره» می‌گوید: جامه طفلان است که از خرده‌های پارچه برای چشم‌زخم دوخته می‌شود (همان: ۳۸۳). وی در بیتی درباره رواج اعتقاد به چشم‌زخم و رسم استفاده از تعویذ برای دفع آن این چنین می‌گوید:

تعویذ چشم‌زخم نگر کز غداد مشک
 بر جامه‌های احمر و اصفر نوشته‌اند
 (همان: ۳۲)

طبق گفته‌های نظام قاری، رسم نذر کردن برای برآورده شدن حاجات، جزئی از باورها و آیین‌های رایج بود (همان: ۲۱۵، ۲۴۱). همچنین در این عصر باور به فال و توسل به آن نیز وجود داشته چراکه نظام قاری در بیتی می‌گوید:

می‌زدم فال به هر جنس میان‌بندی را
 قرع‌هام یکسره بر فوطه حمام افتاد
 (همان: ۹۵)

۴. نتیجه‌گیری

آگاهی‌های کم‌نظیری درباره فرهنگ و آیین‌های ایرانی در قرن نهم ه.ق در کتاب کلیات نظام قاری وجود دارد؛ به‌طور کلی اطلاعات فرهنگی و اجتماعی کتاب کلیات نظام قاری را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد. دسته نخست اطلاعاتی است که به نحوی با البسه و منسوجات در ارتباط است و دسته دیگر بازناب وضعیت اجتماعی و فرهنگی زمانه است. یکی از ویژگی‌های مهم کتاب نظام قاری، بازگویی آیین‌های ملی و اسلامی است. آیین نوروز، آیین‌های ازدواج و مناسک عبادی دین اسلام در کتاب کلیات نظام قاری نمود چشمگیری دارد. او هنگام توصیف آداب و آیین‌های حوزه پوشش و بیان توصیه‌ها و ذکر معضلات آن به بسیاری از هنجارها، ارزش‌ها، رذایل اخلاقی و شکاف طبقاتی روزگار خویش اشاره می‌کند. اشعار او درباره حمام بیانگر کارکردهای متنوع اجتماعی و آیینی این مکان است. نظام قاری به بسیاری از آداب و رسوم جنگاوری و تشکیلات حکومتی اشاره کرده است و همین امر کتاب او را به منبعی برای شناخت آداب و آیین‌های درباری تبدیل می‌کند.

بر اساس نتایج به دست آمده از این پژوهش، کتاب کلیات نظام قاری، نمونه‌ای عالی و کم‌نظیر برای بیان آداب و آیین‌های عموم مردم در شعر و ادبیات زمانه است. این کتاب با توجه به اندک بودن اطلاعات اجتماعی و فرهنگی منابع تاریخی، به روشن شدن وضعیت آیین‌ها و رسوم در ایران قرن نهم ه.ق کمک شایانی می‌کند. کتاب نظام

قاری فقط بازتاب زندگی و رسوم افراد طبقات مرفه و حاکم نیست و این موضوع از شاخصه‌های بی‌همتای این اثر است. نکته بسیار مهم کتاب نظام قاری این است که وضعیت جامعه ایران همان‌طور که هست با تمام ویژگی‌های خوب و بد نشان داده شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱- «محلی که سعدی شاعر پرآوازه شیرازی در آن دفن شد، مشهور به گازرگاه بوده است» (برهان، ۱۳۴۲، ج ۳: ۱۷۶۳).

کتابنامه

- ابن بطوطه. (۱۳۷۶). *سفرنامه ابن بطوطه*. ترجمه محمدعلی موحد. ج ۱. تهران: آگه.
- ابن محیی، عبدالله قطب. (۱۳۸۴). *مکاتیب*. قم: قائم آل محمد.
- اسدپور، علی. (۱۴۰۳). «پژوهشی تاریخی در شناخت صحرای مصلی و دو بنای تخریب شده آن در شیراز». *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*. س ۱۴. ش ۴۰. صص ۳۱۵-۳۴۴.
- باربارو، جوزوفا و دیگران. (۱۳۸۱). *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران*. ترجمه منوچهر امیری. تهران: خوارزمی.
- برهان، محمدحسین بن خلف تبریزی. (۱۳۴۲). *برهان قاطع*. ج ۳. تهران: کتاب‌فروشی ابن‌سینا.
- حسینی فسایی، میرزا حسن. (۱۳۸۲). *فارسنامه ناصری*. تصحیح منصور رستگار فسایی. ج ۲. تهران: امیرکبیر.
- خوب‌نظر، حسن. (۱۳۸۰). *تاریخ شیراز از آغاز تا ابتدای سلطنت کریم‌خان زند*. به کوشش جعفر مؤید شیرازی. تهران: سخن.
- داد، سیما. (۱۳۸۵). *فرهنگ اصطلاحات ادبی: واژه‌نامه مفاهیم و اصطلاحات ادبی فارسی و اروپائی به شیوه تطبیقی و توضیحی*. تهران: مروارید.
- دوانی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۳۵). «عرض سپاه اوزون حسن». به کوشش ایرج افشار. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*. س ۳. ش ۳. صص ۶۶-۲۶.
- زیرک، نصرالله. (۱۳۹۰). «تحلیل ساختار و کاربرد پارودی‌های دیوان البسه نظام قاری یزدی». *ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد*. د ۷. ش ۲۹. صص ۱۴۰-۱۵۷.
- سلامت باویل، لطیفه. (۱۳۹۷). «بازتاب فرهنگ عامه در غزلیات شمس». *مطالعات نقد ادبی*. د ۱۳. ش ۴۸. صص ۵۸-۳۳.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق. (۱۳۸۳). *مطلع سعدین و مجمع بحرین*. به اهتمام عبدالحسین نوایی. ج ۴. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- شعبانی، امامعلی و جباره، سعیده. (۱۳۹۳). «حمام و کارکردهای اجتماعی آن در سده‌های میانه تاریخ ایران». پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. س ۳. ش ۱. ص ۸۹-۱۰۹.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۸). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۴. تهران: فردوس.
- طهرانی، ابوبکر. (۱۳۵۶). دیاربکریه: از تواریخ قراقویونلو و چغاتای. تصحیح نجاتی لوغال و فاروق سومه. تهران: طهوری.
- عرب‌نژاد، زینب. (۱۳۹۶). «وجوه نقیضه‌پردازی در اشعار نظام‌الدین قاری یزدی». فرهنگ و ادبیات عامه. س ۵. ش ۱۴. صص ۲۲۵-۲۴۹.
- عمری مرشدی، شمس‌الدین محمد بن سلیمان. (۱۳۸۳). معدن الدر فی سیرت الشیخ حاجی عمر. تصحیح عارف نوشاهی و معین نظامی. تهران: کازرونیه.
- مدرسی طباطبایی، حسین. (۱۳۵۳). «وقفنامه‌ای از ترکمانان قراقویونلو». فرهنگ ایران‌زمین. ش ۲۰. صص ۲۴۵-۲۶۵.
- معرفت، شهره. (۱۳۹۷). «نقد تصحیح کتاب کلیات نظام قاری (به تصحیح رحیم طاهر)». متن‌شناسی ادب فارسی. دوره جدید. س ۱۰. ش ۲. صص ۱۶۹-۱۸۵.
- نظام قاری، محمود بن امیر احمد. (۱۳۰۳ ق). دیوان البسه. تصحیح میرزا حبیب اصفهانی. استانبول: ابوالضیا.
- نظام قاری، محمود بن امیر احمد. (۱۳۵۹). دیوان البسه. به اهتمام محمد مشیری. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- نظام قاری، محمود بن امیر احمد. (۱۳۹۱). کلیات نظام قاری. تصحیح رحیم طاهر. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و سفیر اردهال.
- نوابی، میر نظام‌الدین علیشیر. (۱۳۲۳). تذکره مجالس النفائس. به اهتمام علی اصغر حکمت. تهران: کتاب‌فروشی منوچهری.
- وصاف‌الحضره، فضل‌الله بن عبدالله. (۱۲۶۹ ق). تاریخ وصاف. بمبئی: بی‌نا.

References

- Arabnezhad, Z. (2017). Vojoooh Naghizehpardazi dar ashar Nezam Al-din Qari Yazdi [Aspects of contrast in the poems of Nezam Al-din Qari Yazdi]. *Culture and Folk Literature*, 5 (14), 225-249. [In Persian]
- Asadpour, A. (2024). Pazhoheshi dar shenakht Sahrai Musalla va do banai takhrib shodehe an dar Shiraz [A historical research on the recognition of the Musalla plain and its two destroyed building in Shiraz]. *Iranian Archaeological Research*, 14 (40), 315-344. [In Persian]
- Barbaro et al. (2002). *Safarnamehhai Veneziaan dar Iran [Travelogues of venetians in Iran]*. Translated by M Amiri, Second edition. Tehran: Kharazmi. [In Persian]

- Borhan, M. H. (1963). *Borhane Qate [Borhane Qate]*. Vol. 3, Second edition. Tehran: Ketabforoshi Ibsina. [In Persian]
- Dad, S. (2006). *Farhang estelahat adabi: vazhehnameh mafahim va estelahat adabi Farsi va oropaei beh shiveh tatbighi va tozih* [*Dictionary of literary terms: A dictionary of Persian and European literary concepts and terms in a comparative and explanatory manner*]. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Davani, J. M. (1956). *Arze Sepah Ouzon Hasan [visit of the Ouzon Hasan corps]*. Attempted by I Afshar, *journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, 3(3), 26-66. [In Persian]
- Hosseini Fasaee, M. H. (2003). *Farsnameh Naseri [Naseri's Persian book]*. Corrected by M Rastegar Fasaee, Vol. 2, Third edition. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Ibn Battuteh. (1997). *Safarnameh Ibn Battuteh [Ibn Battuteh's travelogue]*. Translated by M Movahed, Vol. 1, Fifth edition. Tehran: Agah. [In Persian]
- Ibn Mohei, A. Q. (2005). *Makatib Qotb [Qotb's letters]*. First edition. Qom: Qaem Alemohammad. [In Persian]
- Khoobnazar, H. (2001). *Tarikh Shiraz az Aghaz ta Ibtedaye Saltanat Karimkhan Zand [The history of Shiraz from its beginning to the beginning of Karimkhan Zand's reign]*. Corrected by J Moayed Shirazi. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Marefat, S. (2018). Naghd tashieh ketab Koliyat Nezam Qari (beh tashieh Rahim Taher [Textual criticism of the correction of Qari's book by Rahim Taher]. *Textual Analysis of Persian Literature*, New period, 10(2), 169-185. [In Persian]
- Modaresi Tabatabaei, H. (1974) *Vaqnamehei az Torkamanan Qaraqyunlu [A deed of endowment from the Turkmen of Qaraqyunlu]*. *Farhang Iran Zamin*. No.20, 245-265. [In Persian]
- Navaei, M. A. (1944). *Tazkareh Majales al-Nafayes [Biography of Majales al-Nafayes]*. Attempted by A Hekmat. Tehran: Ketabforoshi Manochehri. [In Persian]
- Nezam Qari, M. A. (1885). *Divan Albasesh [clothing book]*. Corrected by M Isfahani. Estantbol: Aboalziya. [In Persian]
- Nezam Qari, M. A. (1980). *Divan Albasesh [clothing book]*. Attempted by M Moshiri. Tehran: Sherkat Moalefan va Motarjeman Iran. [In Persian]
- Nezam Qari, M. A. (2012). *Koliyat Nezam Qari [Nezam Qari's Koliyat]*. Corrected by R Taher. Tehran: Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly; Safir Ardehal Publications. [In Persian]
- Omari Morshedi, S. M. (2004). *Madan Aldorar fi Sirat Alshekh Haji Omar [Madan Aldorar in the biography of Shekh Haji Omar]*. Corrected by A Noshadi & M Nezami. Tehran: Kazerounieh. [In Persian]
- Safa, Z. (1999). *Tarikh adabiat dar Iran [History of literature in Iran]*. Vol.4, Eighth edition. Tehran: Ferdous. [In Persian]
- Salamat Babil, L. (2018). Baztab farhang Ameh dar Ghazalieat Shams [Reflection of folklore in Shams' Ghazaliat]. *Literary Criticism studies*, 13 (48), 33-58. [In Persian]
- Samarqandi, K. A. (2004). *Matl' Sadein va Majma' Bahrien [Matl' Sadein and Majma' Bahrien]*. Attempted by A Navaei, Vol. 4. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]

- Shabani, E., Jabareh, S. (2014). Hamam va karkardhae ejtemai an dar sadahehae mianeh tarikh Iran [The bathhouse and its social functions in medieval Iran]. *Research Journal of Social and Economic History, Institute of Humanities and Cultural Studies*, 3(1), 89-109. [In Persian]
- Tehrani, A. (1977). *Diarbakrieh: az Tavarikh Qaraqyunlu va Chaghati [Diarbakrieh: history of Qaraqyunlu and Chaghati]*. Corrected by N Loughal & F Soumeh, Second edition. Tehran: Tahori. [In Persian]
- Vasaf Alhazareh. (1852). *Tarikh Vasaf [Vasaf's history]*. Bambaei: no publisher. [In Persian]
- Zirak, N. (2011). Tahlil sakhtar va korbord pavardihai Divan Albasesh Nezam Qari [Analysis of the structure and application Parody of the Divan Albasesh of the Nezam Qari Yazdi]. *Persian Literature, Islamic Azad University of Mashhad*, 7(29), 140-157. [In Persian]

فرهنگ و ادبیات
 یژوهشنامه
 فاطمه اسفندیار